
Algunhas propostas sobre as unidades, relacións e funcións sintácticas

---

Xoán C. Rábade Castiñeira
I.E.S. Ramón Menéndez Pidal (A Coruña)

Resumo:

Consciente da dificultade dos temas que se tratan neste traballo, tanto pola súa amplitude como polas controversias suscitadas no estudo da sintaxe moderna, pareceume adecuado tocar só algúns aspectos fundamentais que atinxen á problemática da fixación das unidades principais e os seus subtipos, así como á complexidade das relacións e funcións sintácticas que operan nesas unidades. O obxectivo non é, pois, elaborar un minitratado de sintaxe, aínda que considero que non está de máis identificar os tipos de relacións, de unidades e de funcións sintácticas con que imos traballar, como paso previo a calquera precisión.

Palabras chave:

Cláusula, coordinación, frase, funcións sintácticas, interordinación, relacións sintácticas, unidades sintácticas, subordinación.

Abstract:

Being conscious of the difficulty regarding the topics which we deal with in this work, both for its wideness and for the controversies which when studying modern syntax, I thought convenient to study only a few basic aspects which affect the problem of defining the main units and its subtypes as well as the complexity of the syntactic relations and functions which work in these units. The aim is not, therefore, to elaborate a small volume on syntax, while I consider it is not completely out of the question to identify the syntactic relation types, units and functions which we are going to work, with as a step previous to any accuracy.

Key words:

Clause, co-ordination, interordination, phrase, subordination, syntactic functions, syntactic relations, syntactic units.

1. Tipos de relacións sintácticas xerais e estruturas correspondentes

Mulder (1977: 30-31) distingue tres tipos xerais de relacións sintácticas:

- *coordinación*: relación de independencia biunívoca (A é independente de B e B de A).

- *subordinación*: relación de dependencia unívoca (A depende de B e B non depende de A).
- *interordinación*: relación de dependencia biunívoca (A depende de B e B depende de A).

Tamén inclúe a *aposición* como relación case sintáctica, non constitucional, non gramatical, entre constituíntes equivalentes na función, que, como precisaremos máis adiante, non establecen unha relación diferente da coordinación ou da subordinación. O mesmo poderíamos afirmar da denominada *xustaposición*

Os dous primeiros tipos de relación son denominados *expansión* por Martinet (1960: 128-131), isto é, un elemento engadido ao enunciado que non modifica as funcións dos elementos preexistentes.

Os tipos de estruturas en que se inclúen as relacións anteriores serían:

- *endocéntrica*: aquela en que algún dos seus constituíntes inmediatos pode desempeñar a mesma función que realiza a construción completa.
- *exocéntrica*: aquela en que ningún dos seus constituíntes inmediatos poden desempeñar, cada un por si só, a mesma función que realiza a construción completa.

Segundo Rojo / Jiménez Juliá (1989: 100-105), as estruturas endocéntricas poden manter unha relación de subordinación ou de coordinación e as exocéntricas unha relación de interordinación. Con todo, parece máis adecuado considerar a existencia de tres e non de dous tipos de estruturas, que se corresponderían coas tres relacións indicadas:

- *endocéntrica*: estrutura nunha relación de subordinación en que só un constituínte pode desempeñar a mesma función que toda a construción (o elemento nuclear ou principal).
- *exocéntrica*: estrutura nunha relación de interordinación cuxos constituíntes son todos necesarios para desempeñar a función de toda a construción (perífrases, locucións, nexos e termos introducidos por eles, etc.).
- *policéntrica*: estrutura nunha relación de coordinación en que cada un dos constituíntes, independentemente, pode desempeñar a mesma función que a construción completa (véxase abaixo: *Quero un lapis e que caledes*).

Aínda que unha relación de subordinación implica sempre unha estrutura endocéntrica, podemos distinguir dous tipos de subordinación:

- *endóxena*: relación de subordinación en que o elemento subordinado actúa só sobre o núcleo da unidade sintáctica:

O mar *calmo* reflectía o ceo cincento (*calmo* elemento subordinado ao núcleo *mar*)

Acomodouse *felizmente* no sofá (*felizmente* elemento subordinado ao núcleo *acomodouse*)

- *exóxena*: relación de subordinación en que o elemento subordinado actúa sobre toda a unidade sintáctica:

O mar, *calmo e transparente*, reflectía o ceo cincento (*calmo e transparente* elemento subordinado á unidade *o mar*)

Felizmente, acomodouse no sofá (*felizmente* elemento subordinado á unidade *acomodouse no sofá*)

Unha *relación de subordinación* presupón unha *estrutura expansiva* formada por elementos *dependentes* en relación a outro, *teoricamente infinita* debido á recursividade da lingua. Os elementos, nuclear e subordinado, non son permutábeis nas funcións que desempeñan:

Vimos *casas de cores* / *Vimos *de cores casas*

e o elemento principal non se pode conmutar por $\emptyset$, mais o subordinado si:

*Vimos *de cores* / Vimos *casas*

porque a presenza dun elemento dependente exige á súa vez a presenza do elemento nuclear, mais non viceversa.

Unha *relación de interordinación* implica unha *estrutura non expansiva e finita* de dous ou máis elementos *interdependentes*. Os elementos non son permutábeis na súa función:

Díxome que *vas vir* / *Díxome que *vir vas*

e ningún deles pode ser conmutado por $\emptyset$:

*Díxome que *vas* / *Díxome que *vir*

É claro que no primeiro caso o enunciado é gramatical só se o verbo *ir* ten significado de movemento, mais non co de prospectividade que é o que posúe a perífrase *vas vir*, onde o sentido de movemento de *vas* non existe.

Unha *relación de coordinación* encerra unha *estrutura expansiva* de carácter *aditivo*, *teoricamente infinita* polo propio carácter sumativo da estrutura. Os elementos son independentes e permutábeis nas funcións que desempeñan:

Quero *papel e lapis* / Quero *lapis e papel*

e, salvo motivos de concordancia exixida polo sintagma, un ou o outro elemento pode ser substituído por $\emptyset$:

Quero *papel e lapis*: Quero *lapis* / Quero *papel* (pero *Xoán e María* casaron:
*Xoán casaron / *María casaron).

Esquemáticamente as características das relacións sintácticas polo tipo de estruturas que configuran, así como pola dependencia e conmutabilidade dos elementos funcionais, poden contemplarse no seguinte cadro:

		Coordenadas	Subordinadas	Interordinadas
Estrutura	Expansiva	+	+	-
	Finita	-	-	+
	Aditiva	+	-	-
Elementos	Dependentes	-	+	-
	Interdependentes	-	-	+
	Independentes	+	-	-
	Permutábeis	+	-	-
	Conmutábeis por $\emptyset$	+	+	-

Estas estruturas e relacións non se identifican necesariamente cun determinado tipo ou subtipo de unidades que veremos a seguir (palabra, frase, cláusula).

2. Tipo de unidades sintácticas xerais

Outra cuestión fundamental e previa a ter en conta é identificar e caracterizar os tipos de unidades con que imos traballar. Podemos consideralas atendendo a dous criterios: estrutura interna e grao de complexidade.

2.1. Tipos de unidades pola súa estrutura interna

A unidade mínima gramatical é o morfema. En principio consideramos morfema a unidade mínima de significado (lexemas, morfemas radicais de significado gramatical e afixos de carácter léxico ou gramatical: *libr-eir-o-s*, *est-a-s*) ou sen significado (“formantes”) pero con función paradigmática ou sintagmática (vogais temáticas e morfemas de xénero e número concordantes: *cant-a-r*, *cas-a*; *bonit-a-s*). Por tanto, podemos considerar tres tipos de unidades gramaticais mínimas ou morfemas, dependendo da súa función:

- significativa (*libr-eir-o-s*).
- paradigmática (*cant-a-r*).
- sintagmática, exixida pola concordancia (*bonit-a-s*, *est-a-s*).

Como se trata da unidade mínima, non se pode decompor en unidades gramaticais menores, polo que carecen de estrutura gramatical interna (significativa, paradigmática ou sintagmática), aínda que a poden ter de carácter fónico, nun plano lingüístico diferente.

Seguindo criterios estruturalistas, as unidades gramaticais superiores estarían constituídas por unha ou máis unidades inmediatamente inferiores. Se só hai unha unidade, esta é o elemento obrigatorio e nuclear. Se hai máis de unha, teríamos unha como elemento obrigatorio (ou máis nos casos de unidades interordinadas e coordenadas, como veremos abaixo) e as restantes como elementos subordinados. De maneira que dependendo da súa estrutura interna consideraríamos as seguintes unidades gramaticais superiores ao morfema:

- a *palabra*, formada por un ou varios morfemas, un deles nuclear (*ben*; *libr-eir-o-s*).
- a *frase*, constituída por unha ou varias palabras, unha delas nuclear (*libros*; *os libros brancos*).
- a *cláusula*, composta por unha ou varias frases, unha delas nuclear (*chove*; *chove todo o día*).

Como veremos máis abaixo, é discutíbel a existencia da unidade *oración* como superior á cláusula, formada por unha ou varias cláusulas (*Infelizmente, o resultado non foi o esperado*; *Non veu porque non quixo*).

En principio, imos deixar de lado a palabra para centrarnos nas outras dúas unidades, frase e cláusula, xa que a súa delimitación e organización interna, especialmente da última, foi sempre obxecto de estudo da sintaxe.

2.2. Tipos de unidades polo seu grao de complexidade

Van Hout (1973: 19) distingue dous tipos de unidades:

- *mínimas* (unidade que consta dun só elemento):

<i>Xoán</i> chegou onte	<i>El</i> fala
Comprou <i>pan</i>	É <i>branco</i>

Como se pode comprobar, os elementos únicos desas unidades mínimas son unidades inferiores: trátase de frases (*Xoán*, *el*, *pan*, *branco*) formadas por unha única palabra.

- *non mínimas* (unidade que consta de máis de un elemento):

Comprou *pan branco*

Neste exemplo tamén se pode comprobar que a unidade non mínima estaría formada por máis de unha unidade inferior, tratándose de unha frase (*pan branco*) formada por dúas palabras.

Rojo / Jiménez Juliá (1989: 105-107), partindo do principio de recursividade (propiedade que posúe a linguaxe de reproducirse até o infinito) formulado por Nique (1975: 26), distinguen as seguintes unidades:

- *simples*: aquelas que non conteñen no seu interior outras unidades do mesmo tipo. Ou definindo de maneira máis axeitada, por vía positiva: unidades constituídas exclusivamente por unidades inferiores. Os exemplos que víamos antes de unidades mínimas e non mínimas serían todos deste primeiro tipo.
- *complexas*: debido ao principio de recursividade, os elementos pertencentes ás unidades poden autodominarse directa ou indirectamente un número indefinido de veces. Isto é, poden ter como como constituíntes directos ou indirectos unidades do mesmo tipo. Así, en:

Un reloxo de esfera clásica

hai recursividade directa cunha frase (*esfera clásica*) dentro doutra frase (*un reloxo de esfera clásica*). E en:

Expuxémoslle a idea de que aquela reunión non resultaba procedente

a recursividade é indirecta cunha cláusula (*aquela reunión non resultaba procedente*) dentro dunha frase (*a idea de que aquela reunión non resultaba procedente*), que á súa vez forma parte doutra cláusula (*expuxémoslle a idea de aquela reunión non resultaba procedente*).

Unha unidade complexa é, por tanto, aquela que contén no seu interior, como elemento funcional (nos exemplos de acima como modificador, elemento subordinado), outras unidades do mesmo tipo ou mesmo superior (no segundo exemplo).

Ao lado das unidades complexas, Rojo (1978: 37-45) considera tamén as *unidades compostas*, basicamente as unidades coordinadas, sindéticas ou asindéticas. Con todo, o concepto de unidade composta vese superado por Jiménez Juliá (1987: 271-345). Este autor considera que o factor relevante para a existencia das construcións coordinativas é a identidade funcional, non a igualdade no tipo de unidade coordinada. Ou sexa, nunha relación de coordinación, os elementos coordinados poden ser unidades diversas, polo que se descarta a posibilidade de que sexan verdadeiras unidades compostas dun tipo determinado:

Quero un lapis e un papel

Quero un lapis e que caledes

Nos exemplos anteriores poderíamos considerar que *un lapis e un papel* é unha unidade (frase) composta. Pero no segundo exemplo poden verse dúas unidades diferentes –frase + cláusula–, polo que dificilmente podemos falar dunha determinada unidade composta, e si dunha *estrutura coordinada* que consta de dúas unidades diferentes que desempeñan, ambas conxuntamente ou cada unha por separado, unha determinada función sintáctica.

En todo caso, polo seu grao de complexidade, podemos considerar a existencia de estruturas expansivas, de tipo recursivo (en relación de subordinación) e aditivo (en relación de coordinación). Mentres as de carácter recursivo (unidades complexas) reproducen a mesma estrutura que as unidades simples cambiando só o rango das unidades que constitúen os elementos funcionais, as estruturas aditivas (coordenadas) teñen un comportamento diferente e, fronte aos exemplos vistos anteriormente, non teñen que constituír necesariamente un elemento funcional doutra unidade. Nestes casos, igual que as “cláusulas bipolares” a que aludiremos máis adiante, estaríamos máis, como veremos, no plano da gramática textual que da sintaxe. Con todo, é claro que estruturas lóxicas (coordenadas e “bipolares”) poden ser elementos funcionais doutras unidades (igual que os elementos incrustados dunha unidade complexa):

Quero *un lapis* = Quero *que caledes* = Quero *un lapis e un papel* = Quero *un lapis e que caledes* (Complemento Directo en todos os casos)

Luís é *pobre* = Luís é *pobre e honrado* = Luís é *pobre pero honrado* (Atributo en todos os casos)

3. Tipos de funcións sintácticas xerais

A pesar da complexidade de funcións que se estudan na sintaxe actual, coa súa diversa nomenclatura, tanto a nivel de frase (Núcleo, Modificador ou Adxacente, Determinante, Nominal, etc.) como de cláusula (Suxeito, Predicado, C. Directo, C. Indirecto, C. Circunstancial, C. Terminativo ou Suplemento, Predicativo, etc.), á vista dos tres tipos de relación que poden establecer as diferentes unidades sintácticas, parécenos adecuado considerar que, na realidade, non existen máis que os seguintes tipos de funcións sintácticas xerais:

- na relación de *subordinación*:

núcleo (ou *principal*) (só un elemento: *N* ou *P*)

subordinado (un ou varios elementos, con ou sen nexos: *S* ou *S₁, S₂, etc.*)

- na relación de *interordinación*:

interordinado (dous ou máis elementos, con ou sen nexos: *I₁, I₂, I₃, etc.*)

- na relación de *coordinación*:

coordenado (dous ou máis elementos con nexos conxuntivos ou pausais: *C₁, C₂, C₃, etc.*).

3.1. Funcións na palabra

As unidades que desempeñan as funcións dentro da palabra son as inferiores a ela, os morfemas, na medida en que son as unidades morfolóxicas mínimas, aínda que

tamén, pola recursividade da lingua, outras palabras (palabras compostas). Os morfemas poden ser de tipo léxico, como o caso dos lexemas e afixos de carácter léxico:

libro, libreiro

ou gramatical, con función paradigmática ou sintagmática, entre os que estarían os radicais gramaticais, vogais temáticas e outros afixos de carácter gramatical:

este, cantar, libros

Por regra xeral o morfema radical desempeña a función nuclear ou principal e os afixos a subordinada. Nalgúns casos, o elemento nuclear semántico non ten por que coincidir co elemento nuclear sintáctico: en *libreiro* o elemento nuclear semántico é o sufixo *-eir(o)*, xa que o substantivo *libreiro* designa a persoa (que vende libros), concepto indicado polo sufixo. Con todo, do punto de vista sintáctico podemos considerar *libr-* o elemento nuclear, pois podemos reducir *libr(eir)o* a *libro*, pero non *(libr)eiro* a **eiro*.

3.2. Funcións na frase

Son as palabras o tipo de unidade que desempeña as funcións fundamentais dentro da frase:

Os días felices

aínda que, polo principio de recursividade aludido, pode haber frases ou mesmo cláusulas como elementos funcionais dunha frase, por exemplo, unha cláusula de relativo como Modificador do Núcleo.

Na frase podemos distinguir dúas das relacións xerais comentadas, a subordinación (entre o Modificador e o Núcleo):

Viviu días felices

e a interordinación (entre o Determinante e o Nominal):

Viviu un día feliz

Mais os problemas son máis complexos do que parecen a simple vista, polo que dedicaremos unha boa parte deste traballo á caracterización da frase, así como ao estudo das funcións desempeñadas polos seus elementos.

3.3. Funcións na cláusula

As unidades que constitúen os elementos funcionais da cláusula son fundamentalmente as frases, a pesar de que polo principio de recursividade poden ser tamén as cláusulas.

Debido a que non existe un criterio unánime ao considerar a cláusula como unidade bimembre polo que se refire aos elementos funcionais (Suxeito e Predicado interordinados) ou unimembre (o Núcleo do Predicado ou o Verbo, como elemento nuclear), e dado que as funcións da cláusula (C. Directo, C. Indirecto, C. Circ., etc.) están tradicionalmente definidas máis como funcións semánticas que sintácticas, nunha análise que pretenda considerar funcións sintácticas e non semánticas conviría precisar se os elementos funcionais como o Suxeito, C. Directo, Suplemento, etc. en relación ao Núcleo do Predicado son realmente interordinados (I_i) ou realmente subordinados (S_i). Pola complexidade do tema, tamén nos estenderemos nestas consideracións.

3.4. Funcións na “oración”

A ser considerada a oración a unidade sintáctica superior, o seu elemento nuclear estaría formado por unha cláusula e o outro elemento subordinaríase a ela:

Non veu *porque non quixo* *Infelizmente*, o resultado non foi o esperado

Os elementos marcados en itálica non están subordinados ao predicado da cláusula senón a toda a cláusula, pois en caso contrario sería un elemento funcional dela e non podería conformar nunca unha unidade superior. Trátase dun caso de subordinación exóxena, como explicábamos acima.

No caso de *infelizmente* e outros similares, o feito de ir entre pausas é fundamental:

Todo acabou, *felizmente*   Todo acabou *felizmente*

No primeiro exemplo temos un elemento subordinado a toda a cláusula e no segundo ao predicado da cláusula, forma parte da cláusula. Se aplicamos a negación, esta inflúe no verbo, pero non en *felizmente* no primeiro caso, e en toda a cláusula, incluído *felizmente* (de maneira que non acabou de unha maneira feliz), no segundo:

Todo non acabou, *felizmente*   Todo non acabou *felizmente*

Así mesmo, podemos comprobar que non é un elemento subordinado ao predicado no primeiro enunciado e si no segundo se formulamos unha pregunta do tipo:

– Como acabou todo?   –*Felizmente
– Como acabou todo?   – *Felizmente*

Alén diso, tratase de elementos funcionais diferentes (e de diferente nivel) porque poden concorrer uns cos outros:

Afortunadamente, María non traballa *duramente*

Que os elementos marcados en cursiva son subordinados podemos comprobalo se os conmutamos por Ø:

*Non veu**O resultado non foi o esperado*

coisa que non se pode facer coa cláusula:

Porque non quixo*Infelizmente*

En vista do anteriormente indicado, polo que di respecto ao primeiro exemplo (*Non veu porque non quixo*), é máis que discutíbel a relación de interordinación das “oracións bipolares” (as tradicionalmente chamadas “subordinadas adverbiais improprias”, incluíndo tamén as adversativas), teoría defendida por Rojo (1978: 103-108) e por Rojo / Jiménez Juliá (1989: 138-140). A bipolaridade é máis unha existencia lóxico-semántica que sintáctica (un efecto está provocado por unha causa, unha condición impónse a un elemento condicionado, etc.). Mesmo a existencia semántica é relativa, pois pode expresarse o efecto sen ter que manifestar a causa e viceversa. E parece obvio que sintacticamente estes dous elementos non se existen mutuamente senón que un deles, a cláusula introducida polo nexos, está subordinado ao outro.

Máis que configuradores de unidades superiores á cláusula, os elementos subordinados exógenos parecen elementos de cohesión textual, tanto no caso de elementos do tipo *infelizmente* e outros similares –*desgrazadamente, certamente, necesariamente, con certeza, sen dúbida...*–, como no dos nexos causais, consecutivos, concesivos, adversativos, condicionais, comparativos e, por suposto, os coordinativos, que non só ligan cláusulas, senón que mesmo poden comezar un parágrafo, conectándoo co anteriormente indicado. Trátase de nexos lóxicos cuxa función fundamental é manter a coherencia do texto.

En conclusión, consideramos que as estruturas e relacións configuradas por estes elementos deberían ser obxecto de estudo da gramática textual e non da sintaxe, de maneira que a unidade maior desta última sería a cláusula (simple ou complexa). Ficaría reservando o estudo doutras estruturas (copulativas, disxuntivas, causais, condicionais, etc.), relacións e funcións (subordinación exóxena) ao ámbito da gramática do texto.

Seguindo os criterios de Rojo, Álvarez / Regueira / Monteagudo (1986: 515) teñen en conta a oración como unidade superior á cláusula (basicamente as “compostas” e “bipolares”), mais tanto Costa Casas / González Refoxo / Morán Fraga / Rábade Castiñeira (1988: 23-24) como Freixeiro Mato (2000: 627-628) consideran a cláusula a unidade superior, utilizando o termo *oración* como sinónimo de *enunciado*. Con todo, nestas dúas últimas gramáticas, inclúense dentro da sintaxe as “cláusulas compostas” e “cláusulas bipolares” (Costa Casas / González Refoxo / Morán Fraga / Rábade Castiñeira 1988: 25; Freixeiro Mato 2000: 658-661), cando estas estruturas, non necesariamente de cláusula, pertencerían máis ben ao ámbito das conexións e relacións textuais, tal como explicaremos máis adiante.

4. A frase

4.1. A súa consideración na gramática tradicional

A gramática tradicional non ten en conta unha unidade sintáctica intermedia entre a *palabra* e *cláusula*. Alén diso, o sentido de *frase* é polisémico:

- é moi frecuente, mesmo na actualidade, a utilización de *frase* como sinónimo de *oración* (esta última tamén na concepción tradicional: enunciado con sentido completo), e mesmo como serie de oracións con sentido completo.
- tamén se ten entendido como locución (estrutura prepositiva), catalogándoa en base á función sintáctica que desempeñase nunha determinada cadea: a estrutura preposicional *de coidado* en *home de coidado* era entendida como *frase adxectiva*.
- así mesmo, fíxose uso deste termo no sentido de “dito”, no contexto do que se coñece habitualmente como “frases feitas”.

Gili Gaya (1973: 25-26) considera a frase como calquera grupo de palabras vinculadas por relacións sintácticas. Identifica *frase* con *sintagma*, entendendo este último como calquera tipo de unidade que establece unha relación sintagmática con outras. Ao non considerar a frase como unidade sintáctica entre palabra e oración, nunha análise con complexidade de elementos ten de botar man de expresións e funcións como “complemento do suxeito”, “complemento do complemento do suxeito”... Así, en:

O home do abrigo de pel pasaba pola rúa

o Suxeito é *o home*; *do abrigo* é Complemento do Suxeito e *de pel* é Complemento do Complemento do Suxeito.

Unha simple proba para constatar o errado desta concepción é o paso dunha cláusula de activa a pasiva:

Eu comprei *o coche do amigo da avoa* > *O coche do amigo da avoa* foi comprado por min

Como vemos, é toda a secuencia a que pasa a ocupar o lugar do suxeito. Por tanto é errónea unha análise na voz activa como C.D. + Compl.do C.D. + Compl. do Compl. do C.D.

A concepción de Bello (1982: 53-54) é máis próxima á que veremos de Rojo / Jiménez Juliá, sobre todo ao diferenciar catro tipos de frases endocéntricas: frase verbal [verbo + (modificador)], frase adverbial [adverbio + (modificador)], frase adxectiva [adxectivo + (modificador)] e frase substantiva [substantivo + (modificador)].

Mais tamén botou man dun segundo criterio de identificación e clasificación da frase, baseado na “función” que desempeñaría esa frase na cadea. Así, unha frase adxectiva debería desempeñar a función dun adxectivo, etc., o cal vai acarretar incoherencias: por exemplo, *de honor en un home de honor* sería unha frase adxectiva en relación ao segundo criterio (función), mais substantiva a respecto do primeiro (elemento nuclear = substantivo).

Ademais disto, Bello acuñou a etiqueta de “frase complementaria” para se referir a unha secuencia que non funcionase como ningunha categoría gramatical en concreto. Isto é, aí irían a parar todas as frases que se escapasen dos límites das xa indicadas, como no caso de:

A decisión foi tomada *polo goberno* (frase con preposición e función especial)

4.2. Aproximación á consideración moderna da frase: fixación da terminoloxía

A *frase*, como termo que designa unha unidade sintáctica intermedia entre a palabra e a cláusula, é de consideración relativamente actual. Á hora de adaptar termos ingleses como “noun phrase” o lingüista francés Ruwet (1974: 144 e seguintes) encontrouse coa dificultade de que o termo francés máis próximo, *phrase*, viña a coincidir co que na gramática francesa –e española– se coñecía por *oración* (cláusula) ou con outras varias acepcións arriba comentadas. Por tanto, perante a incomodidade de usar *frase* por mor das confusións e contradicións que a súa adopción podía provocar, optou por recorrer ao termo *sintagma*. De aquí provén a tan estendida utilización de expresións como “sintagma nominal”, “sintagma preposicional”... na lingüística francesa e española das últimas décadas.

Mais, por evitar a confusión entre *frase* e *oración*, Ruwet caíu no erro de restrinxir o significado de *sintagma*, elemento dunha das célebres dicotomías de Saussure (1986: 207-213), en concreto a de *paradigma* e *sintagma*. O cal non deixa de ser unha triste operación cirúrxica aplicada ás teorías do pai da lingüística moderna por culpa da nomenclatura tradicional. Para non caermos nese erro, parece máis axeitado empregar o termo *frase*, reservando o de *sintagma* para nos referirmos á unidade lingüística representada por toda aquela agrupación de unidades gramaticais en que concorran as seguintes condicións ou particularidades:

- as unidades que forman o sintagma contraen entre si relacións gramaticais.
- o sintagma contrae, en tanto que parte, unha relación constitutiva e funcional única con respecto á unidade superior na cal se integra.
- o significado global dun sintagma é sempre superior á mera soma dos significados que fornecen individualmente os elementos que os constitúen.

Sintagma é, pois, un termo que pode ser aplicado a calquera unidade gramatical distinta de morfema. Por tanto, as palabras, frases e cláusulas son sintagmas, sempre que cumpriren o requisito de estar formadas por máis de un signo elemental, por máis de unha unidade.

Resumindo, pódese afirmar que non se dá unha relación biunívoca entre frase e sintagma, pois se ben toda frase (de máis de unha palabra) é sintagma, non todo sintagma é frase.

4.3. Aproximación á consideración moderna da frase: fixación do concepto. Tipos de frases

Segundo Rojo / Jiménez Juliá (1989: 96-100, 108-109) a gramática tradicional e en boa parte a estruturalista presenta dúas deficiencias básicas no tratamento das unidades gramaticais. Dunha parte, recoñeceu e illou un número insuficiente de tipos; doutra, os criterios utilizados para a súa definición combinan indiscriminadamente aspectos internos con factores externos, co cal as caracterizacións resultantes carecen con moita frecuencia da dose mínima de homoxeneidade exixíbel.

Como é sabido, a gramática tradicional centrábase na palabra. Era a unidade básica da análise, aínda que, por suposto, non a única, xa que ademais de palabras e clases de palabras, sempre se tivo en conta a existencia da oración (cláusula) e tamén os elementos constitutivos das palabras (as raíces e desinencias, empregando os termos tradicionais).

A respecto deste número insuficiente de unidades acabamos de ver por exemplo a crítica da análise de Gili Gaya.

Seguindo a Huttar (1973: 69-82), Rojo / Jiménez Juliá (1989: 69-82) afirman que, na análise das estruturas sintácticas, se debe considerar a existencia da frase, categoría que, situada na xerarquía das unidades, se encontra por riba do nivel da palabra e por baixo do da cláusula.

Canto á necesidade de non combinar aspectos internos con factores externos, considerando estes últimos, Rojo / Jiménez Juliá (1989: 96-100) propoñen chamar *enunciado* á cadea que posúa *autosuficiencia semántica* (sentido completo) e *independencia sintáctica*. Así, podemos distinguir entre enunciados e non enunciados.

Ser ou non enunciado depende de factores desvinculados da estrutura interna da cadea. En consecuencia, unha palabra, unha frase ou unha cláusula poden ser ou non enunciados. Por exemplo, a palabra (e frase):

Rebaixas

é un enunciado se o situarmos nun rótulo dun centro comercial, pois ten autosuficiencia semántica e independencia sintáctica, mais non as ten se formar parte dunha

cláusula, noutro contexto diferente, por exemplo nun título dun xornal, en que estaría integrada nunha unidade superior (frase, á súa vez dentro dunha cláusula):

Mañá comezan as rebaixas

Tamén a cláusula pode ser enunciado ou non. É enunciado en:

Non te vexo desde aquí

mais en:

Sube á cadeira porque non te vexo desde aquí

a cláusula *porque non te vexo desde aquí* non ten autosuficiencia semántica nin independencia sintáctica, de maneira que non é un enunciado.

Noutra dimensión está situada a escala de unidades gramaticais que se diferencian pola súa organización interior (estrutura interna): morfema, palabra, frase e cláusula, de menor a maior. E isto é o que interesa realmente á sintaxe estrutural e non que constitúan ou non enunciados.

Por outra parte, dado que para que exista a función de predicado é necesaria a presenza dun verbo, distínguese habitualmente entre unidades predicativas e non predicativas. Unha unidade predicativa é aquela que posúe un predicado, en tanto que unha unidade non predicativa non o posúe, en último termo, carece de verbo. Na gramática tradicional considérase que certos enunciados non predicativos (sen verbo)

Can ladrador, pouco mordedor

teñen un predicado nominal (*pouco mordedor*), porque se parte do criterio de considerar elementos sintácticos “elípticos”:

Can ladrador (é) pouco mordedor

Pero a elipse na análise sintáctica non ten sentido. As elipses existen a nivel de significado, pero nunha estrutura sintáctica o que se debe levar en conta é o que realmente hai, ou sexa, unha estrutura é tal polo que se expresa, non polo que supostamente falte. A consideración da elipse lévanos a unha sintaxe hipotética, virtual, non a unha sintaxe real. Unha estrutura sintáctica non é o que nos gustaría que fose, unha reconstrución ideal en que todo cadre, senón o que realmente configura a estrutura superficial, non a estrutura profunda. Alén diso, a reposición de elementos “elípticos” daría lugar a paradoxos. No seguinte exemplo:

Comprou pan, leite e améndoas

pan, leite e améndoas é un complemento formado por frases nominais, pero se “restituímos elementos elípticos”, converteremos frases coordinadas en cláusulas coordinadas:

**Comprou pan, (comprou) leite e (comprou) améndoas*

Polo que acabamos de ver en relación ao enunciado, deberíamos falar de enunciados con predicado (con verbo) e sen predicado (sen verbo). Os enunciados con predicado, con verbo, teñen estrutura de cláusula:

Can ladrador é pouco mordedor

os enunciados sen verbo, non:

Can ladrador, pouco mordedor

Neste último caso son dúas frases xustapostas, a segunda subordinada exóxena da primeira.

Precisamente, para Alarcos Llorach (1994: 384-389), o concepto de frase lígase ao dun tipo de enunciado non predicativo (sen verbo), isto é, calquera tipo de secuencia independente sintacticamente e con significado completo que careza de predicado. A pesar de dita concepción, que parte dos criterios que aludíamos como externos, a estrutura interna destes enunciados coincide coa que considera Rojo estrutura de frase, que veremos máis profundamente a seguir.

Neste sentido, Alarcos considera dous tipos de frases:

- *unimembres* (interxeccións e similares, enunciados “elípticos”, etiquetas, rótulos e títulos):
  - simples (só unha palabra): *Ai!, Mágoa!, Obrigado!, Vaia!, Fóra!, Que?, Entrada, Saída, W.C.*
  - complexas (máis de unha palabra): *Ai de min!, Miña nai!, Boa noite, A estudar moito!, O que faltaba!, Doente eu?, Sempre en Galiza.*
- *bimembres* (membros xustapostos, membros unidos por conxunción, subst. + adx., subt. + prep. + subst.): *Ano de neves, ano de bens; Mentira o que dis; Todo o mundo na casa e ti fóra; Prohibida a entrada; A mao tempo, boa cara; A terra para quen a traballa.*

As bimembres poden levar, como se dunha cláusula se tratar, unha construción transposta que actúa de modificador da “frase bimembre”:

Ai de vós, se vos pillo!

A terra para quen a traballa, aínda que o amo non o permita.

Para Rojo / Jiménez Juliá (1989: 116-117), non existe un elemento funcional que vaia indefectiblemente unido á existencia de frase. Mais non consideran que este sexa un inconveniente técnico para a afirmación da existencia desta unidade. Ocorre simplemente que hai dous grupos de frases diferenciados entre si pola perenza a dous tipos xerais de estruturas gramaticais. A existencia destes dous grupos diferenciados impide a aparición dun elemento funcional constante en todas as fra-

ses. Eses dous grupos de frases son, para Rojo / Jiménez Juliá, as endocéntricas e as exocéntricas.

4.3.1. Frases endocéntricas

Tal como vimos na parte introdutoria, o endocentrismo implica a existencia dun elemento obrigatorio, nuclear, e cabe a posibilidade dunha *relación de subordinación* entre os elementos que forman a frase, isto é, existe un núcleo e pode haber un ou máis elementos subordinados.

Dentro das *endocéntricas* Rojo / Jiménez Juliá (1989: 118-121) distinguen tres subtipos segundo a clase de palabra a que pertenza o elemento que funciona como núcleo: frase substantiva, frase adxectiva e frase adverbial.

Dado que o núcleo é o único elemento obrigatorio, pode haber frases formadas unicamente por este elemento –as que chamamos *mínimas* na introdución– do mesmo xeito que pode ser complexísima debido ao fenómeno da recursividade a que tamén aludíamos alí.

Antes de ver con detalle os diferentes tipos, chama a nosa atención que se distinga entre frase substantiva e adxectiva e que non se fale de frase pronominal ou verbal, para manter coherentemente tantas clases de frases como clases de palabras poidan desempeñar a función de núcleo.

Frase substantiva

Posúe como elemento funcional obrigatorio un *núcleo* que ten de ser un *substantivo*. Opcionalmente pode levar un *modificador*, función desempeñada por elementos ou cadea de elementos pertencentes a diferentes tipos e subtipos:

Mesa branca / Mesa de madeira / Mesa que tiña tres pés

Frase adxectiva

Formada por un *núcleo* que ten que ser un *adxectivo*. Opcionalmente pode ter un *modificador*:

Fácil de conseguir

Cando o modificador ten un significado de cuantificador, esa función adoita ser realizada por un adverbio, que pode coexistir, aínda que a outro nivel xerárquico, co modificador anterior:

Moi fácil de conseguir

Para Rojo / Jiménez Juliá (1989: 120), esta frase adxectiva estaría constituída por un núcleo, *moi fácil*, e un modificador dese núcleo, *de conseguir*; á súa vez, o

núcleo estaría constituído por un núcleo, *fácil*, e un modificador, *moi*. Talvez sería máis adecuado considerar a función de determinante –ou en todo caso, modificador– no caso de *moi*, dun nominal, *fácil de conseguir*; á súa vez formado por un núcleo, *fácil*, e modificador *de conseguir*.

Frase adverbial

Ten como *núcleo* un *adverbio*. Tamén aquí, igual que na adxectiva, se poden encontrar os dous tipos de modificador compatíbeis en dous niveis diferentes da estrutura xerárquica da frase:

Moi lonxe da cidade

4.3.2. Frases exocéntricas

Son construcións en que só pode haber dous constituíntes ao nivel máis alto e estes dous constituíntes exíxense mutuamente, de tal xeito que ningún deles por separado é quen de realizar a función de conxunto. Entre ambos os elementos existe, por tanto, unha relación de interordinación. Isto implica que non poidamos falar de funcións de núcleo e subordinado.

Dentro das exocéntricas Rojo / Jiménez Juliá (1989: 122-127) distinguen dous subtipos: frase preposicional e frase nominal.

Frase preposicional

Está formada por un *director* (ou *relator*) e un *termo*. O director ten que ser obrigatoriamente unha preposición. Como termo poden funcionar cadeas pertencentes a moitos tipos diferentes de frase ou de cláusula:

Problemas *de moi difícil solución*

Desde moi lonxe

Trataron *de que quedasen*

Presume *de moi valente*

Parécenos que non se debería considerar a “frase preposicional”, xa que non é propio falar dun tipo de frase cando non é posíbel encontrar un núcleo. E o problema fundamental non é tanto a imposibilidade de encontrar un núcleo, como que, dado as posibilidades de que diferentes unidades poidan funcionar como termo (frases ou cláusulas, fundamentalmente), denominalas frases sexa realmente axeitado. Que tería realmente en común unha estrutura propiamente de frase como *Un vestido azul* con unha suposta “frase preposicional” do tipo *de que quedasen*?

Porén, Freixeiro Mato (2000: 626) ten en conta as “frases preposicionais”, mais tamén as “cláusulas preposicionais” (Freixeiro Mato 2000: 655-656), con que se salva en principio o problema.

De todos os xeitos parece máis adecuado falar de frases ou cláusulas introducidas ou rexidas por preposición, pois constitúen estruturas bastante heteroxéneas, con elementos diferentes fronte ás outras frases ou cláusulas, fundamentalmente pola presenza do propio nexos preposicional. Por tanto, hai certas *estruturas* de carácter *nexual* que estarían formadas por un *nexo* (preposición, conxunción ou locución do mesmo tipo) e mais un *termo*, que pode ser unha frase ou unha cláusula, construcións recursivas que se incorporan en unidades complexas, pero non “frases preposicionais” ou “cláusulas preposicionais” como tipos diferentes dos outros. Os nexos prepositivos e conxuntivos, como elementos transpositores permiten que unha unidade se incruste noutra do mesmo nivel ou inferior, pero non forman parte da unidade, senón que son externos a ela, e isto permite que entre relator e termo se estableza unha relación de interdependencia. Caso diferente é o dos nexos relativos, exclamativos e interrogativos (indirectos), en que o nexos ademais forma parte, como elemento funcional, da cláusula.

Non se nos escapa que a división tradicional entre nexos prepositivos e conxuntivos é bastante artificiosa. É certo que existen certas tendencias de comportamento funcional no sentido de que uns tenden a especializarse como introdutores de frases nominais ou cláusulas de infinitivo (os prepositivos):

Unha folla *de unha árbore*

O desexo *de te ver*

ou de cláusulas co verbo en forma modo-temporal (os conxuntivos):

Desexo *que veñas*

Con todo, isto non é tan rixido. Por un lado, as preposicións, como as conxuncións, introducen cláusulas, aínda que a forma verbal varíe. E por outro, algunhas conxuncións, tradicionalmente así consideradas, poden introducir tamén frases nominais:

Pobre *pero honrado*

como é o caso tamén das conxuncións comparativas:

Un home (duro) *como un carballo*

Un home máis alto *ca ti*

Na práctica, esta distinción, como dicíamos, é un tanto superflua. Sería preferíbel considerar as preposicións e as conxuncións como a mesma clase de palabras, os nexos que non desempeñan unha función dentro da unidade que introducen, fronte aos nexos que si a desempeñan, os pronominais ou adverbiais (relativos ou interrogativos e exclamativos indirectos). Que as conxuncións rara vez introduzan frases e case sempre cláusulas, ou que as preposicións dominen normalmente frases (aínda que tamén cláusulas de infinitivo), é unha cuestión de especialización funcional da mesma clase de palabras. Algo parecido acontece coa clase de palabras nome, en que podemos considerar unha certa tendencia á especialización en diferentes funcións das subclases nome substantivo e nome adxectivo.

En todo caso, unha característica que tamén é común a todos os nexos é que son marcas de subordinación (salvo, loxicamente os coordinativos copulativos e disxuntivos), a diferentes niveis, do elemento que introducen, e que están fortemente ligados ás características recursivas da lingua. De maneira que a función de *relator* ou *director* desempeñada polas preposicións debería ser utilizado para todos os nexos, así como o de *termo* para a unidade que introducen.

Frase nominal

Para Rojo / Jiménez Juliá (1989: 125) son secuencias constituídas por un *determinante* e un *nominal*. Este último pode estar formado por unha frase ou por unha cláusula. A relación entre un e outro elemento funcional sería tamén a de interordinación:

<i>Os computadores</i>	<i>Estes computadores de 32 bits</i>
<i>Os que chegaron tarde</i>	<i>Aqueles do fondo</i>

Chámanos a atención que case todos os exemplos de determinantes das frase nominais proporcionados por Rojo / Jiménez Juliá (1989: 123-127) sexan artigos (determinados), para concluír ou xustificar a interordinación entre determinante e nominal. No último exemplo de demostrativo (*Aqueles do fondo*) este elemento (*Aqueles*) parece desempeñar a mesma función que todo o conxunto da frase ao ser conmutábel do fondo por $\emptyset$, polo que habería que falar propiamente dunha estrutura endocéntrica, non exocéntrica, que consta dun núcleo (*Aqueles*) e dun modificador (*do fondo*). Criterio similar é o empregado por Freixeiro Mato (2000: 626) referido á función nuclear do artigo no seguinte caso:

Dos tres lapis que tes aí dáme *o azul*

mesmo a pesar do carácter átono desta palabra, cuestión, aliás, secundaria.

Partindo do simple criterio da conmutación por $\emptyset$, a maioría dos determinantes, salvo o identificador indefinido *certo* ou os artigos determinados, poden ser o único elemento a que se pode reducir unha frase, mesmo aínda que ao seu lado poida aparecer un substantivo:

Aquel rapaz do fondo levantou a man – *Aquel* levantou a man (non: *Rapaz do fondo levantou a man)

Pero é sabido que a gramática tradicional di que “o pronome está (tamén sintacticamente?) en vez do nome”, polo que *aquel* “estaría en lugar de” *rapaz* na segunda cláusula. Nesta concepción subxace a idea discutíbel de que nas dúas cláusulas o demostrativo son dúas clases de palabras diferentes (“adxectivo determinativo” ou “determinante” –función subordinada– fronte a “pronome” –función nuclear–). De calquera maneira, a súa función sintáctica como determinante en moitos casos non é subordinada na medida en que non é un elemento prescindíbel.

No tocante aos artigos determinados cremos que non estaría moi descamiñada a súa consideración como variantes combinatorias (alomorfos) do pronome persoal de terceira persoa, quere dicir: diferentes variantes dunha mesma clase de palabra, especializadas en diferentes funcións. Isto está de acordo non só cunha perspectiva sincrónica senón tamén diacrónica (mesma orixe do artigo determinado e pronome persoal de terceira persoa). Esta cuestión parece máis que obvia ao observar a forma e os significados respectivos cando o determinante vai incluído nunha unidade con función de obxecto directo:

Coñezo *o* rapaz / Coñézo

E non digamos se o determinante é un artigo indeterminado, en que a súa identidade co identificador indefinido *un* é máis que manifesta:

Coñezo *un* rapaz / Coñezo *un*

Na revisión moderna das diferentes clases de palabras é positivo, por un lado, a consideración de que os adxectivos e os determinantes constitúan clases de palabras diferentes, fronte á gramática tradicional, en que os últimos eran unha subclase de adxectivos (determinativos). Por outro, tamén é adecuada a incorporación dos artigos dentro da clase de palabras dos determinantes, e non como clase á parte. Mais o que non parece tan positivo é a existencia dos determinantes como clase de palabras diferente da dos pronomes. En boa lóxica, o termo *determinante* debería ser aplicado como moito a un tipo de función sintáctica dentro da frase, e non a unha determinada clase de palabras. Atendendo á forma e ao significado (non á función, porque unha mesma unidade pode desempeñar diferentes funcións), os “determinantes” son a mesma clase de palabras que os pronomes. Por exemplo, o demostrativo *este* é sempre un pronome porque a forma e o significado son basicamente os mesmos –a flexión é a mesma e o seu carácter deíctico está sempre presente–, independentemente de cal sexa a súa función sintáctica.

Noutra orde de cousas, distinguir entre frases nominais e frases substantivas deixa sempre algúns frocos de imprecisión. A frase nominal é diferente da substantiva porque temos un determinante obrigatorio (interordinado co nominal) e é xa propiamente substantiva cando ese determinante non é obrigatorio? Isto é, en:

Os computadores de 32 bits son moi complexos

Vendeu *os computadores de 32 bits*

a primeira frase sería nominal porque os dous elementos están interordinados e a segunda substantiva porque podemos prescindir do determinante e reducila ao substantivo (Vendeu *computadores*), mesmo a pesar de que os componentes son os mesmos nas dúas frases?

Independentemente de casos puntuais, como por exemplo que certos pronomes estean especializados nun tipo determinado de función (como pode ser *certo*, sem-

pre determinante, que en todo caso non invalidaría o fondo da teoría), debería falar-se só de *Frases Nominais*. Os constituíntes destas serían un nome substantivo, un nome adxectivo ou un pronome (incluíndo neles os chamados “determinantes”). Ou sexa, as clases e subclases de palabras que poderíamos denominar globalmente como nominais e que teñen como trazo común a característica de poderen admitir flexión de xénero e número, considerando os artigos determinados variantes funcionais do pronome persoal de terceira persoa. E isto independentemente das relacións que se poidan establecer entre os seus elementos (subordinación ou interordinación). En todo caso serían unidades facilmente caracterizadas porque poderían ser reducidas a un elemento (pro)nominal en función nuclear, ou polo menos un deles sería dese tipo nunha relación de interordinación:

Comprei *libros* (*de música*)

Comprei *o que me pediches*

Por outra parte, aínda que Rojo non contempla a existencia da Frase Verbal, debería estar incluída dentro dos diferentes tipos, sendo relativamente endocéntrica, pois carecería sempre da posibilidade dun modificador e estaría sempre reducida ao elemento nuclear –sería sempre unha unidade mínima– cando constituída por unha forma verbal simples (*Virá*), e de carácter exocéntrico, cando constituída por unha perífrase, unha locución verbal ou unha estrutura atributiva de cópula + atributo (*Vai vir*, *Ter en conta*, *É grande*).

En conclusión, a frase caracterízase por constituír unha unidade superior á palabra e inferior á cláusula constituída por unha ou máis palabras. Se só hai unha, é o elemento nuclear. En caso de haber varias, unha delas é o elemento nuclear (a que pode ser reducida a frase) ou ben un elemento en relación de interdependencia con outro (determinante e nominal nalgunhas frases nominais, perífrases, locucións verbais ou cópula + atributo da frase verbal).

Por último, os tipos de frases reduciríanse a *frase nominal*, *adverbial* e *verbal*, incluíndo as *adxectivas* e as *substantivas* dentro da primeira e rexeitando a existencia de “frases preposicionais”.

4.4. Determinación e modificación

Segundo a definición dos autores da *Nova gramática* (Costa Casas / González Refoxo / Morán Fraga / Rábade Castiñeira 1988: 272), o *determinante* é o elemento que vai en posición prenuclear, actúa sintacticamente sobre o nominal (núcleo ou núcleo + modificador) dunha frase e non admite a presenza contigua doutro determinante. O *modificador* é o elemento que, en posición pre- ou posnuclear, actúa sintáctica e semanticamente sobre o núcleo ou nominal dunha frase e admite a presenza contigua doutro modificador. Con todo, para evitar a problemática de nomenclaturas e das funcións de determinante e modificador atribuídas a unhas clases de palabras en particular, o mellor sería, como xa apuntábamos, considerar simplemente as

funcións de núcleo, subordinado, interordinado e coordinado como únicas funcións posibles, independentemente da clase de palabra que poida desempeñar ditas funcións nos diferentes casos, pois unha unidade pode ter diferentes funcións e a mesma función pode estar desempeñada por diferentes unidades.

Seguindo as explicacións dadas, *este* funcionaría como determinante en:

Este rapaz

e como modificador en:

O rapaz *este*

Outro e *todo* funcionarían como determinantes en:

Outro día

Todo fenómeno

e como modificadores (non determinantes) en:

O (ou *Este*) *outro* día

Todos os (ou estes) fenómenos

sendo o determinante *o* ou *este* (para algúns habería dous determinantes nestes casos). E en:

Aquelas nosas cinco primeiras experiencias frustradas

aquelas é o determinante do nominal *nosas cinco primeiras experiencias frustradas*. *Experiencias* é o núcleo do nominal e os elementos restantes actuarían como modificadores: *frustradas* de *experiencias*; *primeiras* do nominal *experiencias frustradas*; *cinco* do nominal *primeiras experiencias frustradas* e *nosas* do nominal *cinco primeiras experiencias frustradas*.

A función de determinante pode ser levada a cabo por artigos, posesivos (cando non levan artigo), polo relativo *cuxo*, e por algúns demostrativos, numerais, indefinidos, interrogativos e exclamativos, que tal como indicamos, son todos eles diferentes tipos de pronomes.

Os modificadores, cando adxectivos, pódense mover, poden situarse diante ou despois do núcleo, e normalmente despois do determinante. A colocación nunha ou na outra posición pode dar lugar a diferenzas de significado, cuestión máis ben de índole semántica, que non é pertinente comentar, porque o cambio de posición non altera a súa función de modificadores. Os pronomes *ambos* ou *todo* considerámoslos modificadores que preceden aos determinantes, non outro determinante máis, pois coidamos que só pode haber un determinante, non máis, no nivel xerárquico máis alto. Esta colocación anticipada do modificador en relación ao determinante é rara, pois o máis frecuente é que o determinante sexa o primeiro elemento da frase nominal.

A función de modificación pode ser levada a cabo por un nome adxectivo (Home *feliz*), un nome substantivo (Rapaz *avogado*; Río *Lérez*), un pronome (“determinan-

te” demostrativo, posesivo, numeral ou indefinido: Onte viñeron os *nosos* amigos), e, precedidas de nexo, unha frase nominal (“frase preposicional” en Rojo, aínda que tamén pode ir precedida de conxunción: Banco *de madeira*; Forte *como un buxo*) ou unha cláusula (O home *que fuxiu*; As cousas *de que che falei*). No último exemplo temos unha estrutura subordinada nexual co director prepositivo *de* e un termo, *que che falei*; este, á súa vez, sería tamén unha estrutura nexual constituída por un director conxuntivo *que*, e un termo, neste caso, unha cláusula (*che falei*).

Segundo as focaxes máis habituais, as secuencias como *os libros*, *estes libros*, *moitos libros*, etc., teñen carácter endocéntrico, estando formadas por un núcleo, *libros*, e un elemento que realiza unha función habitualmente chamada adxectiva. Isto supón que o núcleo é o elemento imprescindíbel e o determinante, subordinado, non é obrigatorio:

Comprei *os libros*: Comprei *libros* / *Comprei *os*

Casos como este indicarían que o substantivo é o subordinante, e por tanto o *núcleo*. Porén, como xa apuntábamos, a cuestión parece bastante máis complexa.

Baseándose sobre todo no emprego de artigos determinados en función de determinante, Rojo / Jiménez Juliá (1989: 124-125) afirman que en moi poucas ocasións é posíbel suprimir o determinante e que o normal é que a supresión deste leve consigo a agramaticalidade da secuencia. Nestes casos a construción sería exocéntrica e o substantivo non realizaría a función de núcleo porque formaría parte de un *nominal* en relación interdependente co *determinante*, tal como xa vimos na definición da frase nominal de Rojo / Jiménez Juliá.

Así mesmo afirma que é bastante máis difícil suprimir un determinante a unha secuencia que funciona como suxeito que a unha que realiza a función de C. D. En substantivos non contábeis é posíbel a aparición dun substantivo en singular sen determinante:

Aquí medra *trigo*

así como a ausencia de determinante en substantivos contábeis en plural:

Comprei *libros*.

Salvo nestes casos, o determinante xa non é tan facilmente suprimíbel. Aliás, o que realmente observamos na maior parte dos casos, se temos en conta o conxunto de todos os determinantes, é que estas frases poden ser reducidas ao propio determinante na forma pronominal correspondente:

Veu *este rapaz* = Veu *este* (mais: *Veu *rapaz*)

Mesmo a supresión do substantivo precedido de artigo, permite o mantemento deste nunha construción gramatical, se admitirmos os artigos como variantes do pronome persoal de terceira persoa:

Comprei *o libro* = Compreino (mais: *Comprei *libro*)

Todo isto non só reforza a tese da función non secundaria destes elementos, senón que pon tamén en cuestión a relación de interdependencia e do carácter exocéntrico da construción. Aliás, o carácter átono dos determinantes non é xustificación para non considerar unha función principal, pois os pronomes persoais átonos desempeñan a función nuclear dentro da súa frase nominal. É máis: constitúen por si propios unha frase nominal.

A función do determinante non é, maioritariamente, subordinada, función desempeñada habitualmente polo modificador, senón principal ou interordinada. A función subordinada só é posíbel nos poucos enunciados en que o nominal pode non levar determinante:

Aquí medra (*o*) trigo

Comprei (*os*) libros

casos menos numerosos, polo que non deixa de chamar a nosa atención a consideración por parte de Freixeiro Mato (2000: 625) da función exclusiva subordinada dos adxacentes, incluídos os determinantes, sen facer referencia a outras posibilidades no que atinxe a estes últimos.

4.5. Modificación e comparación

Outra cuestión que queremos tocar, porque afecta á modificación dentro da frase, é a relación desta función coas estruturas comparativas.

Hai estruturas comparativas predicativas do tipo:

Traballou tanto *como folgou*

en que a estrutura comparativa (*como folgou*) presenta a propia dunha cláusula, sendo un elemento funcional en relación a outra estrutura de cláusula (*Traballou tanto*), mais non é un elemento funcional da frase, unidade que é a que nos interesa neste momento por ser a que estamos vendo.

As estruturas comparativas non predicativas como:

Pedro é máis alto *ca ti*

si que desempeñan a súa función dentro da frase, na mesma liña de análise que víamos no exemplo:

Luís é pobre *pero honrado*

sen termos que admitir necesariamente verbos “elípticos”, pois a elipse existe, como indicamos, só na estrutura profunda.

Así, podemos considerar o primeiro e o segundo termo da comparación como un elemento funcional da frase:

É unha casa *de máis madeira que tixolo*

É unha casa *máis ancha que alta*

ou ben só o segundo termo no mesmo sentido:

É unha casa de máis madeira *que tixolo*

Tanto nun caso como no outro parécenos que a función é claramente subordinada (sempre se poden conmutar os segmentos en cursiva por Ø), polo que non estaría de máis a súa consideración como modificadores, seguindo a terminoloxía habitual.

4.6. Modificación e aposición

Algo que está moi relacionado coa función subordinada de modificación é a *aposición*. Aínda que para algúns autores a aposición é un elemento que pode preceder a un núcleo ou que o pode seguir, sen ir entre pausas, normalmente enténdese por tal a secuencia que, indo entre pausas, vai despois dese núcleo. mais se non facemos esta matización, o abano de posibilidades de estruturas referidas ao termo aposición é moi amplo. En enunciados como:

O monte *Pedroso*

O rei *trovador*

A cidade *de Pontevedra*

O rei, *trovador portugués*, escribeu cantigas

A herba, *alta e fresca*, movíase co vento

os elementos en cursiva son todos casos de subordinación, ou sexa, son elementos que funcionan como modificadores, na medida en que son secundarios, exactamente igual que calquera nome adxectivo en función de modificador. Cremos que, caso de empregar o termo aposición, sería co fin de indicar unha relación diferente da coordinación, subordinación e interordinación, e, dentro da frase, unha función distinta da nuclear, da de determinante ou da de modificador.

Falar nos exemplos anteriores de aposición non ten sentido porque non se rexista unha relación ou función diferente da establecida por calquera modificador. Iso si, podemos afirmar que, cando os elementos van entre pausas (os exemplos da dereita), a función subordinada de modificación se realiza non sobre o núcleo da frase nominal, senón que actúa sobre toda a frase nominal (é un caso de subordinación exóxena).

Se se acepta a existencia da “oración” como unidade superior á cláusula, habería que considerar os dous exemplos da dereita unidades superiores á frase, pero bastante diferentes das cláusulas, porque estas son unidades predicativas. Como no caso da “oración”, pensamos que son elementos externos á unidade que non configuran con esta outra unidade superior.

Segundo Taboada (1978: 336-337), a aposición ten que cumprir unha serie de requisitos, que agrupamos e clasificamos da seguinte maneira:

- a) conmutativos (demostran que é unha aposición, non outro tipo de relación):
- posibilidade de inversión da orde dos membros, sen alterar a estrutura e a función da relación.
  - ser conmutábel calquera dos dous elementos por $\emptyset$ de forma que o resultante funcione como a relación completa, sen alterar as funcións e o significado xeral da cláusula.
- b) funcionais (indican a función e rango dos membros da aposición):
- os dous membros constitúen un elemento funcional único na cláusula.
  - situación destes no mesmo plano ou nivel xerárquico.
- c) semántico (non sintáctico, fronte aos anteriores, pero en último termo axuda a identificar esta relación):
- identidade semántica entre os dous membros.
- d) categorial:
- os dous membros de igual categoría: frases nominais.

De maneira que teríamos só aposición cando hai dous elementos (Taboada fala só de frases nominais), un situado entre pausas e introducido, polo menos un deles, por un determinante se vai con un nome común. Aínda que Taboada exemplifica con determinantes definidos e sempre con artigos determinados, pensamos que se pode incluír calquera determinante:

París, a capital da Franza, é o centro da moda (ou: A capital da Franza, París...)

pero en:

París, capital da Franza, é o centro da moda

a non presenza do determinante é fundamental, pois o segundo membro é modificador de *París*, como nos exemplos que víamos antes, xa que os elementos non se poden inverter:

*Capital da Franza, París...

e só pode ser conmutábel por $\emptyset$ o segundo elemento:

París é o centro da moda

pero non o primeiro:

*Capital da Franza é o centro da moda

cousa que si acontece coa aposición no primeiro exemplo:

A capital da Franza é o centro da moda   *París é o centro da moda*

Para nós, a existencia dun determinante en, polo menos, un dos elementos, aínda que as dúas unidades non sexan frases nominais ou o mesmo tipo de unidades, pode dar lugar a estruturas apositivas:

Alí, no (ou nese) mesmo lugar, recoñecéronse

Para iso, o que se teñen que cumprir son os outros requisitos, mais non é necesario o derradeiro (*d*).

A pesar de todo, e aínda que Taboada considera que unha construción apositiva é un tipo de “unidade composta” (termo e concepción hoxe superados), admite que é distinta da coordinación.

Así mesmo, Beceiro (1990) pensa que a aposición é unha relación distinta da coordinación e da subordinación, aínda que acabe admitindo que está máis perto da primeira que da segunda. O seu criterio parte dunha explicación meramente semántica, na medida en que unha aposición pode estar constituída por elementos que se inclúen (sería mellor aplicalo aos que se identifican: *Dáme un pedazo, un trozo*) mentres a coordinación non (**Dáme un pedazo e un trozo*). Mais isto débese non ao carácter da estrutura, senón ao significado das copulativas, xa que se se soma o significado de dous elementos, o lóxico é que cada un indique un significado diferente, e tamén das disxuntivas, pois se se dan varias opcións o propio é que non sexan sinónimas, fronte ás apositivas, onde se dá unha relación significativa de identificación, de sinonimia.

Coincidimos con esta autora en que a aposición ten de ter carácter reiterativo (mellor identificativo), pero non necesariamente explicativo non-restritivo. Véxase un exemplo claro en contra e que ela mesma cita: *Quero a casa, a da avoa*. Nel, o segundo elemento, *a da avoa*, ten carácter restritivo, alén de identificativo.

Na nosa opinión, as estruturas copulativas, disxuntivas e apositivas son sintacticamente do mesmo tipo, cumpren os requisitos sintácticos –a) e b)– que aplica Taboada (1978: 336-337) ás apositivas e que se poden aplicar realmente ás tres. Con efecto, salvo o apartado c), de carácter semántico, non sintáctico, que si diferenciaría o significado dunha construción apositiva do dunha coordinativa copulativa ou disxuntiva (a apositiva identifica, equivale a =; a coordinativa copulativa engade, equivale a +), se atendemos só aos requisitos de carácter meramente sintáctico –a) *Commutativos* e b) *Funcionais*– teremos que concluír que *unha relación apositiva é un tipo de coordinación*. De maneira que só deberíamos seguir considerando tres tipos xerais de relacións, como vimos: *coordinación*, *subordinación* e *interordinación* (a *xustaposición* é unha variante de coordinación ou de subordinación asindética), e dentro da coordinación, tres subtipos semánticos, non sintácticos, de coordinadas: *copulativa* (significado aditivo), *disxuntiva* (significado alternativo) e *apositiva* (significado identificativo).

Dito sexa de pasaxe que, en relación con esta clasificación, seguimos pensando, na liña de Costa Casas / González Refoxo / Morán Fraga / Rábade Castiñeira (1988: 299) e ao contrario que Álvarez / Regueira / Monteagudo (1986: 526) e Freixeiro Mato (2000: 658-659), que non existen as coordenadas “distributivas”, senón que son coordenadas copulativas ou disxuntivas con nexo pausal e elementos anafóricos de carácter distributivo (pero non nexos) que relacionan as cláusulas.

5. Elementos funcionais da cláusula

5.1. Concepto de valencia e función nuclear do verbo

Tesnière (1969: 105-110, 238-260) considera que as palabras de tipo lexical (substantivos, adxectivos, verbos) poden implicar *lugares vacíos*. Por exemplo, algúns substantivos, como os que indican parentesco, implican un lugar vacío (pai *de alguén*), así como certos adxectivos (digno *de algo*); pero non todos (*mesa* non implica necesariamente un determinado lugar vacío).

A *valencia* é o número de lugares vacíos (*argumentos* ou *relata*) implicados polo significado do lexema. Aínda que a valencia se establece no nivel semántico, a relación de dependencia que establecen os elementos chamados *actantes* –nunha denominación máis tradicional serían un determinado tipo de *complementos*– deses lugares vacíos é propiamente sintáctica.

Dependendo do número de actantes posibles, os verbos poden ser:

- avalentes (sen lugares vacíos): *chover, nevar...*
- monovalentes (con un lugar vacío): *dormir, xesticular... (alguén)*
- bivalentes (con dous lugares vacíos): *comer, precisar... (alguén, algo / de algo)*
- trivalentes (con tres lugares vacíos): *dar, prometer... (alguén, algo, a alguén)*

Hai autores que falan de verbos tetravalentes (*traducir: alguén, algo, dun idioma, para outro*), pero talvez sexan propiamente trivalentes (no exemplo citado *dun idioma* é discutíbel que sexa exixido polo verbo).

Así mesmo, non se aplica o termo de valencia aos verbos que fan parte de estruturas verbais complexas en que os elementos desa estrutura, que funcionan conxuntamente como núcleo do predicado, establecen unha relación de interordinación, como é o caso dos *auxiliares* das perífrases, os *copulativos* e os verbos funcionais ou *operadores*.

Os predicados nominais dependen dos verbos copulativos *ser* (indica propiedades habituais, estábeis, inherentes ou esenciais) e *estar* (indica propiedades ocasionais,

temporais, non-inherentes ou non-esenciais). Alguns autores falan doutros verbos copulativos como variantes aspectuais dos dous anteriores: *tornarse* (de *ser*), *andar* e *ficar* (de *estar*), aínda que isto é máis discutíbel, como o caso do propio verbo *estar*.

A cuestión da auxiliaridade está aínda sen resolver e a maior parte dos gramáticos, salvo que se copien uns a outros, presentan diferentes criterios e número á hora de considerar as perífrases, a pesar de todos coincidiren nalgunhas, por exemplo, nas aspectuais perfectivas con *ter* + participio.

Os operadores fan parte dunha estrutura ampliada cun substantivo deverbais co que forman unha locución verbal. Pertencen aos auxiliares porque o seu significado está gramaticalizado e o conxunto da estrutura é máis ou menos equivalente a un verbo simple. Os máis frecuentes son *facer*, *ter*, *pór* e *dar*: *facer* unha pregunta (= preguntar), *facer* alusión (= aludir); *ter* en consideración (= considerar), *ter* en conta (= contar con), *ter* dúbidas de (= dubidar de); *pór* á venda (= vender), *pór* en dúbida (= dubidar), *pór* en cuestión (= cuestionar), *pór* (ou colocar) unha pregunta (= preguntar); *dar* permiso (= permitir), *dar* autorización (= autorizar), *dar* apoio (= apoiar).

Para Tesnière o verbo, na súa función de predicado, ocupa a posición central na estrutura funcional da cláusula, ao revés do que considera a gramática tradicional e xerativa. O verbo asome a función central da cláusula (predicado) e determina a súa estrutura sintáctica e semanticamente. Así mesmo, determina os lugares vacíos e as propiedades morfosintácticas (as relevantes para o estudo sintáctico) e semánticas dos actantes que realizan eses lugares vacíos:

- propiedades morfosintácticas: presenza / ausencia de preposicións e colocación dos actantes sen marca preposicional (por ex., Suxeito + Verbo + C. Directo).
- propiedades sintácticas: diferentes posibilidades de pronominalización (O Pedro obedece á María: *El* obedece-*lle*; O Pedro recorre á María: *El* recorre á María) ou de ocorrencia de diferentes unidades permutábeis na mesma función (frase nominal / cláusula conxuntiva con verbo en forma modo-temporal / cláusula de Infinitivo).
- propiedades semántico-categoriais: restricións de selección pola natureza do verbo relativas ás clases semánticas (*espantarse de* exige un actante primario da clase dos nomes co trazo + *animado*).
- propiedades semántico-relacionais: funcións semánticas dos actantes na cláusula (*axente*: O Xoán escoita, *paciente*: O Xoán ouve, etc.).

5.2. Elementos funcionais tradicionais na cláusula. Actantes e circunstantes

As funcións na cláusula sempre foi un problema de difícil solución na gramática tradicional por partir de que as características morfosintácticas dun actante teñen que ter sempre determinados valores semántico-relacionais constantes.

A partir de Fillmore (1968: 1-91) considérase que as funcións sintácticas pertencen á estrutura superficial e as semántico-relacionais dos actantes a un nivel máis profundo.

Na gramática de casos estúdanse os “casos profundos” de Fillmore, as “relacións verbo-substantivo” de Chafe (1976: 162-185), as “funcións actanciais” de Heger (1974: 53-85) e os “significados sintácticos” de Danes (1968: 55-69). En cada unha das súas obras estes autores expoñen a súa visión das funcións *semánticas* dos actantes. Todos eles consideran o verbo como elemento nuclear da cláusula e a non correspondencia entre as formas sintácticas dos actantes e as categorías semánticas (funcións semánticas).

Por exemplo, Fillmore (1971: 35-56) presenta un sistema universal de casos ou funcións semánticas (categorías semánticas). A súa lista de casos é: *axente, instrumento, experienciador, obxecto, orixe, meta, lugar, beneficiario*. Outros proporcionan listas máis amplas.

Evidentemente, as funcións semánticas consideradas do punto de vista das áreas temáticas dependen do grao de abstracción e constitúen unha lista aberta. O máis destacábel para o noso traballo é que o mesmo caso (función semántica) pode abranxer varias formas sintácticas (tipos de elementos funcionais ou actantes). Por exemplo, o caso obxecto pode estar representado polas seguintes formas:

O Xoán ama a <i>María</i>	<i>María</i> é amada polo Xoán
O amor do Xoán <i>por María</i>	<i>María</i> , a <i>amada do Xoán</i>

Desta maneira, a unha mesma función semántica poden corresponder diferentes unidades lingüísticas ou elementos funcionais e diferentes funcións sintácticas. E viceversa, a unha mesma unidade lingüística ou elemento funcional e a unha mesma función sintáctica pode corresponder unha ou máis funcións semánticas: a función sintáctica de Suxeito tradicional pode corresponderlle a función semántica tanto de axente:

O Xoán corre

como a de paciente:

A auga ferve

O Xoán foi maltratado por todos

Tendo isto en conta, a caracterización dos elementos funcionais da cláusula (actantes) non atendería a criterios de contidos xerais (funcións semánticas), tal como se fai na gramática tradicional e en grande medida en todas as gramáticas galegas actuais, senón morfo-sintácticos: concordancia, orde de elementos na cláusula, posibilidades de pronominalización, nexos introdutores, ocorrencia de diferentes unidades na mesma función, relacións de dependencia ou interdependencia, etc.

Partindo destes criterios e da definición de actante que vimos no punto precedente, Busse / Vilela (1986: 35-41) establecen os seguintes tipos de actantes, que nós reenumeramos e situamos de maneira diferente:

- A₁ (equivalente ao Suxeito tradicional).
- A₂ (equivalente ao C. Directo tradicional).
- A₃ (equivalente ao C. Indirecto tradicional con preposición *a*).
- A₄ (equivalente ao Suplemento de Alarcos Llorach).
- A₅ (equivale ao C. Predicativo tradicional).
- A₆ (actante locativo): *Mora na Coruña, Encóntrase dentro da casa.*
- A₇ (actante temporal): *Adiaron a conferencia para Setembro.*
- A₈ (actante modal): *Comportouse ben.*
- A_{6-8b} (actante situativo): aparece simultaneamente ou alternativamente con outros actantes de tipo locativo, temporal ou modal: *O accidente ocorreu no Xapón / onte / por negligencia / no Xapón onte por negligencia.*
- A₉ (actante direccional): *Vou á Coruña, Vén de Vigo.*
- A₁₀ (actante cuantitativo): *Pesou cinco quilos.*

Como se pode comprobar, estes 11 actantes (ou mellor 10, porque o A_{6-8b} é o mesmo que A₆, A₇ e A₈ ou unha combinación deles) correspóndense coas funcións da cláusula tradicionais: Suxeito, C. Directo, C. Indirecto, Suplemento ou C. Terminativo, C. Predicativo e con certos tipos de Complementos Circunstancias (dirección, lugar, tempo, modo e cantidade). O único que os diferencia, do punto de vista gramatical, é que os actantes están exixidos dalgunha maneira polo verbo, mentres os elementos funcionais tradicionais poden estar exixidos ou non.

O antedito non é unha cuestión banal nunha análise sintáctica, e dalgunha maneira xa se ten salientado en diferentes ocasións (Freixeiro Mato 2000: 647). O A₃ (Predicativo), na medida en que é rexido polo verbo e mantén unha relación de concordancia co A₁ (Suxeito) ou co A₂ (C. Directo), ocupa unha posición especial na cláusula. Non menos especial é a do A₁, pois determina a concordancia co verbo e o xénero e número do atributo. Esta relación tan estreita levou a considerar Suxeito e Predicado como elementos dunha estrutura funcional “bimembre” pouco menos que interordinada. Pero a depen-

dencia morfolóxica do verbo a respecto do suxeito non implica que sexa sintáctica (cfr. a dependencia morfolóxica do participio da perífrase verbal en relación ao C. Directo: *Leva compradas algunhas lavadoras*). E así, os partidarios da tese da estrutura bimembre da cláusula acaban admitindo en determinados casos a existencia de estruturas “unimembres” ou supor continuamente suxeitos “elípticos”, que só existen na estrutura profunda do significado, pero non na estrutura sintáctica externa.

Na realidade, a ausencia obrigatoria de A_1 con certos verbos (*chover*, *nevar...*; *haber*) e construcións (*Vívese ben aquí*), así como a súa rara presenza, salvo por motivos enfáticos, en cláusulas con verbos en primeira e segunda persoa do singular ou cando xa foi citado previamente, lévanos a concluír que a existencia do A_1 é moi relativa e, do punto de vista semántico, constitúe un elemento meramente aclaratorio e informativo nesa función. É máis, na cláusula:

A María pórtase ben

o A_8 (actante modal) é máis necesario –mesmo imprescindible– que o A_1 : *Pórtase ben* é gramatical, pero *A María pórtase non, salvo en contextos expresivos.

Aliás, os autores anteriormente aludidos diferencian entre:

– *actantes* (os que presupón o verbo):

O Pedro dá un xoguete á Raquel   *A sesión durou toda a tarde*

– *circunstantes* (os que non presupón o verbo):

O Pedro constrúe un xoguete á Raquel   *O pai traballou toda a tarde*

No segundo caso, *á Raquel* non é un actante, senón un circunstante, a pesar de ter a mesma función sintáctica tradicional nos dous exemplos (C. Indirecto) e de admitir en ambos os casos a pronominalización *lle*. Isto débese a que *dar* presupón tres actantes (*alguén*, *algo*, *a alguén*) e *construír* só dous (*alguén*, *algo*). Algo parecido acontece con *durar*; que presupón un actante A_{10} (cuantitativo), pero non *traballar*; de maneira que en relación a este, *toda a tarde* é un circunstante. De feito, os circunstantes que coinciden co C. Circunstancial tradicional poden ser tanto do mesmo tipo que os actantes (locativo, temporal, modal, direccional e cuantitativo), como de outro (causal, final, condicional, adversativo, concesivo, consecutivo, etc.), aínda que estes últimos circunstantes poden afectar a toda a cláusula e non só ao predicado, tal como vimos ao falar da “oración”. O instrumento é un circunstante afín aos actantes.

O *dativo posesivo*, (*in-*)*commodi*, *ético* (*de interese*) e *de solidariedade* son tamén circunstantes:

As mans trémennlle (posesivo)

Procurei un apartamento *a / para un amigo* (*in-commodi*)

Non *me* pises a raia (ético)

Téñoche moito traballo que facer (*solidariedade*)

Mais resta unha cuestión fulcral por tratar. Os circunstantes parece que está claro que desempeñan unha función subordinada na medida en que non están exixidos polo verbo e se pode prescindir deles. Pero no caso dos actantes, até que punto e de que maneira son exixidos polo verbo? É claro que eses actantes sempre están exixidos dalgunha maneira polo verbo, pero en que plano? No semántico ou no sintáctico?

Digamos que os actantes están exixidos no plano semántico, pero non sempre no plano sintáctico. Poden ser facultativos, de maneira que podemos considerar estruturas sintácticas perfectamente gramaticais en que non aparecen eses actantes ou en que poden conmutarse por $\emptyset$. Neste caso terían a mesma función sintáctica que un circunstante, ou sexa, a de elemento subordinado. Vexamos algúns casos en que indicamos os elementos subordinados entre paréntese, indo os actantes en itálica e os circunstantes en letra redonda:

- (*María*) dorme (na súa casa)
- (*Xoán*) chegou (tarde)
- (*O Pedro*) comeu (*o primeiro prato*)
- (*O Pedro*) comprou (*unha bicicleta*) (*ao Xoán*)
- (*Os resultados*) convenceron (*os asistentes*) (*da boa situación económica*)

Hai actantes que son obrigatorios en case todos os contextos, de maneira que non se poden eliminar, pois a estrutura sintáctica resultante sería agramatical. Neste caso podemos considerar que o actante e o verbo manteñen unha relación de interordinación, non de subordinación:

- (*A sesión*) durou *toda a tarde*
- (*O Manuel*) emprestou *un libro* (*á Paula*)
- (*O goberno*) atribuíu *o crecemento económico á súa boa xestión*
- (*Eu*) preciso *de máis tempo* (para acabar o traballo)

Con todo, poden darse casos en que sexa posíbel a supresión dese actante que é obrigatorio na maioría dos contextos. Neste tipo de enunciados xa non é interordinado, senón subordinado. É o caso da supresión do actante nas respostas positivas formuladas coa repetición do verbo:

- Precisas *de diñeiro*?
- Preciso.

Noutros casos pode darse a elisión dun actante facultativo (recuperábel polo contexto) que pode concorrer con outra estrutura sen actante:

- (*O Pedro*) non ve (*a casa*) / (*O Pedro*) non ve (= “está cego”)
- (*O Pedro*) bebe (*auga*) / (*O Pedro*) bebe (= “é alcólico”)
- (*O Pedro*) perdeu (*diñeiro*) / (*O Pedro*) perdeu (= “foi o perdedor”)

Á parte do contexto, a elisión do actante pode darse en proverbios e na función metalingüística:

Quen con ferros mata (*a alguén*), con ferros morre
“Precisar” (*de algo*) é verbo que rexe a preposición “de”

Nalgúns casos un mesmo verbo precisa dun ou doutro actante obrigatoriamente para construír un enunciado gramatical:

(*Ti*) obrigáchesme   (*Esta situación*) obriga a sacrificios

e noutros pode haber un actante facultativo (subordinado) que só pode aparecer se (está presente ou) se sobrentende outro. Así:

O Pedro comprou ao Xoán

é só gramatical se o contexto alude nun determinado lugar a un A_2 (unha bicicleta) ou se *ao Xoán* é propiamente A_2 , tendo o verbo *comprar* un valor figurado.

Como estamos a ver, a variación de significado do verbo, ás veces con valor figurado ou metafórico, pode facer variar a valencia e dar lugar a que un dos significados exixa obrigatoriamente un actante que o outro non ten. Con todo, convén esclarecer que se trataría de dúas palabras diferentes, ou sexa, dous significados distintos asociados a un mesmo significante, polo mesmo motivo que son tamén palabras diferentes dous significantes distintos que teñen un mesmo significado:

(*A María*) está a chorar / (*A María*) está a chorar *a morte do seu namorado*
(*Xoán*) traballa / (*Xoán*) traballa *a madeira*
(*Xoán*) desceu / (*Xoán*) desceu *a rúa*
(*O Pedro*) vive / (*O Pedro*) vive *en Londres*

Ás veces esa diferenza de significado obedece ao carácter de axente ou paciente do A_1 :

(*A fonte*) secou / (*O calor*) secou (*a fonte*)
(*O vaso*) partiu / (*O Pedro*) partiu (*o vaso*)

Por outro lado hai que considerar tamén a posibilidade de elisións lexicalizadas de actantes obrigatorios:

Celebra todas as mañás (sobrentendendo: *misa*)

Algúns verbos poden admitir variación nos tipos de actantes, sendo a súa función nuns casos subordinada e noutros interordinada:

- A_2 / A_4 : Espera (*alguén*) / Espera (*por alguén*), Comeu (*o pan*) / Comeu (*no pan*)
- diferentes A_4 : Falar (*á irmá*) / Falar (*coa irmá*)
- A_3 / A_9 : Enviou *unha carta* (*á nai*) / Enviou *unha carta* (*para a nai*)
- A_2 con A_5 / A_3 con A_2 : (*Eu*) supúña *rica* / (*Eu*) supúña (*lle*) *unha grande fortuna*

5.3. Valencia e estrutura da frase nominal

Aínda que o que indicamos neste apartado debería figurar con maior propiedade dentro do estudo da frase que fixemos no punto 4, o feito de estudarmos o concepto de valencia na estrutura da cláusula lévanos a tratar, como unha especie de apén-dice, a valencia das frases nominais, que poden gardar estreitas relacións coas da cláusula.

Así como son unha minoría os casos de verbos avalentes fronte a mono-, bi- ou tri-valentes, os substantivos e os adxectivos son normalmente avalentes. Isto é o que explica que as posibilidades de complementación no nivel da cláusula sexan moito maiores e complexas que no da frase.

Con todo, hai tamén substantivos e adxectivos mono-, bi- e trivalentes. Dentro dos primeiros podemos citar, por exemplo, os nomes de parentesco (*pai* exige un lugar vacío ocupado por un actante rexido pola preposición *de*) ou, sobre todo, os deverbais e deaxectivais:

- A fuga *da cadea* (= fugarse *dun lugar*)
- A venda *de diamantes* (= vender *algo*)
- O convite *aos alumnos* (= convidar *a alguén*)
- A visita *do primeiro ministro á Franza* (= *alguén* visita *algo*)
- A riqueza *da América en ouro* (= *algo* ou *alguén* é rico *en algo*)
- A aptitude *do Francisco para facer metáforas* (= *alguén* é apto *para algo*)
- A compra *de avións á América por Iberia* (= *alguén* compra *algo a alguén*)

Como se pode comprobar nos exemplos anteriores, pode variar o número de lugares vacíos exixidos polo substantivo.

Podemos concluír que, en xeral, a valencia dos substantivos deverbais corresponde ás dos verbos de que derivan e a dos substantivos deaxectivais á da estrutura atributiva.

A valencia dos adxectivos é análoga á dos substantivos:

- Un amigo* desexoso *de te ver*
- Un sabio* domiciliado *na Coruña*
- Unha lingua* digna *de mil primaveras máis*
- Un home* ávido *de ver cousas novas*
- Un home* contente *de que vaian as cousas ben*
- Unha proposta* contraria *á outra*
- Un edificio* virado *ao Sul*

Mais hai algo que diferencia o rango sintáctico dos actantes dos substantivos fronte aos dos adxectivos. Os primeiros parecen actantes facultativos, por tanto, elementos subordinados de que se pode prescindir:

A fuga (*da cadea*) foi á noitiña

A venda (*de diamantes*) resultou beneficiosa

A riqueza (*da América en ouro*) foi causa importante da súa colonización

A aptitude (*do Francisco para facer metáforas*) ficou patente

Con todo, aínda que os enunciados resulten gramaticais coa eliminación dos actantes, o contexto nalgúns casos ten que ser o suficientemente esclarecedor para permitir a eliminación.

Á súa vez, os adxectivos, pondo de parte que dependen dun substantivo, rexen actantes facultativos (subordinados), como no caso de:

Un home ávido (*de ver cousas novas*) percorreu toda a Galiza

Un home contente (*de que vaian as cousas ben*) fica máis tranquilo

ou obrigatorios (interordinados), como no caso dos deverbais que teñen a súa orixe en participios:

Un sabio domiciliado *na Coruña* compartiu connosco as súas experiencias

Un edificio virado *ao Sul* aproveita mellor a enerxía solar

Noutros casos, como víamos cos verbos, o adxectivo pode ter un significado e existir obrigatoriamente un actante e co outro significado ser avalente:

Unha lingua digna (= merecedora) *de mil primaveras máis* / Unha lingua digna (= nobre)

6. Conclusións

Polo que se refire ás funcións na frase, a do determinante rara vez é subordinada e máis habitualmente interordinada ou principal. Mesmo, como acabamos de ver, o modificador, que normalmente desempeña unha función subordinada tamén pode ser un elemento interordinado. Finalmente, os elementos funcionais da cláusula (os tradicionais Suxeito, C. Directo, etc.) unhas veces son subordinados ao núcleo do predicado e outras interordinado, polo que volvemos a reafirmarnos en que, independentemente do tipo de estrutura ou unidade sintáctica, só se deberían considerar as funcións de principal ou nuclear, subordinado, interordinado e coordinado.

En segundo lugar e coherentemente, só levaríamos en conta as relacións de coordinación, subordinación e interordinación, pois a “xustaposición” é unha variante asindética da coordinación ou subordinación e a aposición é un tipo de coordinación (en sentido lato, pode ser tamén un tipo de subordinación). As estruturas comparativas son sempre subordinadas.

E en terceiro lugar, as unidades sintácticas terían un rango gradativo (de menor a maior): morfema, palabra, frase e cláusula. Nas clases de palabras é pertinente a eliminación dos determinantes, xa que serían pronomes. Nos tipos de frases, considerar só a nominal (en que estarían incluídas as substantivas, adxectivas e nominais de Rojo), a adverbial e a verbal, non existindo como tal a “preposicional”. E a “oración” non constituiría unha unidade sintáctica superior á cláusula, pois a “bipolaridade”, a coordinación e a subordinación exóxena pasarían a ser competencia da gramática textual e non da sintaxe.

Referencias bibliográficas

- Alarcos Llorach, E. (1994): *Gramática de la lengua española* (Madrid: Espasa Calpe).
- Álvarez, R. / Regueira, X. L. / Monteagudo, H. (1986): *Gramática galega* (Vigo: Galaxia).
- Beceiro Díaz, M. X. (1990): *Achegamento ás estruturas comparativas no galego moderno* Tese de Licenciatura inédita (Universidade de Santiago de Compostela).
- Bello, A. (1982): *Gramática de la lengua castellana* (Madrid: Edaf).
- Busse, W. / Vilela, M. (1986): *Gramática de valências* (Coimbra: Livraria Almedina).
- Chafe, W. L. (1970): *Significado y estructura de la lengua* (Barcelona: Planeta).
- Costa Casas, X. X. / González Refoxo, M. dos A. / Morán Fraga, C. C. / Rábade Castiñeira, X. C. (1988): *Nova gramática para a aprendizaxe da lingua* (A Coruña: Vía Láctea).
- Danes, F. (1968): “Some thoughts on the semantic structure of the sentence”, *Lingua*, 21: 55–69.
- Fillmore, C. J. (1968): “The case for case”, en Bach / Harms (eds.): *Universals in linguistic theory*, 1–91 (New York).
- Fillmore, C. J. (1971): “Some problems for case grammar”, en O’Brien, R. J. (ed.): *Linguistics: Development of the sixties. Viewpoint for the seventies*, 35–56 (Washington D. C.).
- Freixeiro Mato, X. R. (2000): *Gramática da lingua galega. II. Morfosintaxe* (Vigo: A Nosa Terra).
- Gili Gaya, S. (1973): *Curso superior de sintaxis española* (Barcelona: Bibliograf).
- Heger, K. (1974): *Teoría semántica. Hacia una semántica moderna* (Madrid: Ediciones Alcalá).

- Huttar, G. L. (1973): "On Distinguishing Clause and Sentence", *Linguistics*, 105: 69-82.
- Jiménez Juliá, T. (1987): "La construcción coordinativa en español", *Verba*, 14: 271-345.
- Martinet, A. (1970): *Éléments de linguistique générale* (París: Colin).
- Nique, C. (1975): *Introducción metódica a la gramática generativa* (Madrid: Cátedra).
- Mulder, J. W. F. (1977): "Postulats de la linguistique fonctionnelle axiomatique", *La Linguistique*, 13: 30-31.
- Rojo, G. (1978): *Cláusulas y oraciones*. Anexo 14 de *Verba* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- Rojo, G. / Jiménez Juliá, T. (1989): *Fundamentos del análisis sintáctico funcional*. Anexo 2 de *Lalia* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- Ruwet, N. (1974): *Introducción a la gramática generativa* (Madrid: Gredos).
- Saussure, F. de (1986): *Curso de lingüística geral* (Lisboa: Dom Quixote).
- Taboada, M. (1978): "Relacións sintácticas en el interior de la frase nominal: la aposición", *Verba*, 5: 315-340.
- Tesnière, L. (1969): *Éléments de syntaxe structurale* (París: Klincksieck).
- Van Hout, R. (1973): *Le syntagme nominal* (París: Didier).